

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Domy mrtvých jako specifická forma pravěkého pohřbívání

Tereza Kliková

Plzeň 2018

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program archeologie

Studijní obor archeologie

Bakalářská práce

Domy mrtvých jako specifická forma pravěkého pohřbívání

Tereza Kliková

Vedoucí práce:

PhDr. Ladislav Šmejda, Ph.d.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2018

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2018 .....

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu této práce PhDr. Ladislav Šmejda, Ph.d., za rady a trpělivost při vypracování této práce.

Obsah

1 Úvod	7 - 8
2 Cíl a metody práce	8
3 Domy mrtvých: odborný termín	
vs. subjektivní vnímání	9
3.1 Odborný termín	9 - 10
3.2 Subjektivní vnímání	10- 11
3.2.1 Možné interpretační souvislosti.....	11 - 13
3.2.2 Možnosti vnímání pravěké společnosti.....	13 - 15
4 Domy mrtvých v souvislosti s	
neolitickými dlouhými domy	16
4.1 Pohřby na sídlišťích a uvnitř domů	16 - 17
4.2. Dům jako polyfunkční stavba	17 - 19
5 Etnografické porovnání	19 - 20
5.1 Pohřby v souvislosti s obytnými stavbami	20 - 22
5.2 Pohřby ve speciálních domech mrtvých	22 - 23
5.3 Význam a interpretace pohřbů	23 - 25
6 Dům mrtvých z hlediska	
archeologického pojetí	25
6.1 Odborný popis a využívání termínu	25 - 30
6.2 Rituály spojené s domy mrtvých	30 - 31
6.3 Příklady lokalit	32 - 38
7 Diskuze a závěrečné shrnutí	39 - 41
8 Resumé (Summary)	41 - 42
9 Obrazová příloha	43 - 45

10 Seznam použité literatury a pramenů ..... 45 – 47

1 Úvod

Ve své bakalářské práci jsem se zaměřila na detailní rozebrání odborného termínu dům mrtvých. V práci je tento pojem blíže analyzován ze dvou hlavních hledisek. Je zde uvedeno odborné pojetí a užívání termínu v literatuře a pak možný určitý pohled z hlediska pravěké společnosti. Součástí práce je také úvaha nad samotným označením a významem termínu – dům mrtvých. V dalších kapitolách je věnována pozornost interpretaci hrobové konstrukce domu mrtvých, přičemž jsou popsány i možné interpretační souvislosti a podobnosti s jinými pohřebními zvyklostmi. Součástí jsou i vybrané příklady lokalit a jejich rozbor. Do práce jsem zahrнула i kapitolu s nástinem etnografické podobnosti zaměřenou na menší srovnání s časově méně vzdálenými africkými kmeny.

Fenomén označovaný v literatuře jako dům mrtvých se objevuje již od neolitu, ale hojnější výskyt je pozorovatelný cca od přelomu eneolitu a doby bronzové. Zvláště v tomto období představují domy mrtvých jednu z nejsložitějších hrobových konstrukcí. Někteří autoři uvádějí tento pojem již pro období mladého paleolitu (Pěnička 2010, 13). Mezi badatele věnující se této problematice v různých oblastech patří například P. Ehrich, W. Wegewitz, H. Piesker, J. Deichmüller, W. Glasbergen, J. J. Butler, G. Behm-Blancke, E. Sangmeister, U. Fischer, M. Gedl, S. Stuchlík a J. Peška (Bátora 2006, 12.).

Jak již název napovídá, jedná se o hrobové konstrukce napodobující stávající sídlištní objekty (domy, chaty) určitého společenství lidí či kultury. Dobu přelomu eneolitu a doby bronzové charakterizují změny ve společnosti, hospodářství i myšlení člověka. Společenské změny se promítají

i do způsobu pohřbívání a jistě se mění i přístup k uctívání zemřelých (Pěnička 2010, 13). Podobnost těchto konstrukcí napříč jednotlivými kulturami poukazuje na přetrvávání určitých pohřebních praktik (zvláště kůlové nadzemní konstrukce) po delší dobu (Pěnička 2010, 20).

Výskyt těchto staveb není lokálně podmíněn. Příklady máme z Německa, Rakouska, Slovenska, ale i našeho území a dalších. Původ tohoto typu pohřbívání pochází nejspíš z oblasti severního Německa a Dánska. S pohřbíváním tohoto typu se ve větší či menší míře setkáváme až do počátku středověku, případně v některých oblastech přetrval tento fenomén dodnes (Pěnička 2010, 19 – 20). Právě velké geografické rozšíření by mohlo poukazovat i na širší interpretační význam domů mrtvých. Vzhledem k tomu, že se jednalo o různorodé kultury z nejrůznějších geografických celků, tak může být pravděpodobný i odlišný účel budování těchto náročných hrobových konstrukcí

2 Cíle a metody práce

Práce bude zaměřena na pojem označovaný v literatuře jako dům mrtvých. Přičemž se pokusím zhodnotit interpretaci a užíváním pojmu v literatuře, součástí bude i úvaha nad pojmem z širšího hlediska. V práci budou představeny i terminologické odlišnosti různých národních komunit. Téma bude posuzované i z prostorového a časového hlediska. A budou blíže představeny vybrané lokality. Veškerá literatura, která byla v práci použita, je uvedena v závěru.

3 Domy mrtvých: odborný termín vs. subjektivní vnímání

Co si vlastně představit pod pojmem dům mrtvých? Každému se vybaví asi něco trochu jiného. Pojem je pochopitelně užívaný v souvislosti s pohřbíváním. Ovšem dle mého názoru lze k němu přistupovat z různých úhlů pohledu. Vzhledem k tomu, že se jedná o odborný archeologický termín spojený s jistými pohřebními praktikami, tak jej tedy můžeme posuzovat z odborného (vědeckého) hlediska. Jistě by se, ale mělo také zohlednit subjektivní vnímání jednotlivce. Zrovna archeologie, která je stále do určité míry subjektivní, zvláště co se týče interpretačního pojetí, by se měla snažit rozebrat dané téma z více rovin pohledu. Je potřeba snažit se najít vhodný poměr mezi subjektivitou a objektivitou, což jistě neplatí jen u domů mrtvých (Bradley 1998, 3). Osobní vnímání má, ale samotné více stránek chápání. Jinak si budování tzv. domů mrtvých budeme vysvětlovat my, jako dnešní společnost, a zcela jiné mohlo být pojetí tehdejší pravěké společnosti. Dále v rámci obou kategorií je samozřejmě nutné zohlednit individuální chápání jednotlivce, protože vždy existuje více možností vnímání a každý může na stejnou věc nahlížet úplně jiným způsobem.

3.1 Odborný termín

A teď již tedy k samotnému pojetí v rámci zmiňovaných kategorií. Primárně tedy menší nástin odborného (vědeckého) hlediska. Detailněji bude odborné (archeologické) pojetí problému rozebráno v této práci níže v kapitole s názvem *Dům mrtvých z hlediska archeologického pojetí*. Nyní bych jen ráda naznačila všeobecné odborné smýšlení nad danou

problematikou. Z archeologických výzkumů vyplývají konkrétní fakta, která jsou pak dále zpracovávána. Dle tohoto pojetí jsou jako samotné domy mrtvých (v zahraniční literatuře zmiňované jako totenhaus/totenhütte či house of the dead) označovány nadzemní stavby nad hroby kúlové konstrukce napodobující tehdejší obydlí (Pěnička 2010, 13). Dalo by se říci, že se jedná o poměrně jednoznačnou definici. Tedy odborný význam pojmu je jasný, ovšem i zde nastávají občas mezi jednotlivými autory drobné rozepře. Hlavně, co se týká dalších úprav hrobové jámy, například zda i jiné stopy po vnitřní dřevěné úpravě hrobu nějak souvisejí se samotnou vnější nadzemní stavbou (domem mrtvého) či nikoli. Pochopitelně do interpretačních teorií vstupují i další okolnosti, jako jsou nalezené artefakty uvnitř hrobu i v jeho okolí, samozřejmě také samotný zemřelý pochovaný uvnitř hrobu, ale zohledňuje se i umístění hrobu v rámci pohřebiště, vzdálenosti od ostatních hrobů apod. Je tedy poměrně složité jednotlivé faktory nějak zobecnit a vytvořit jednoznačný závěr.

3.2 Subjektivní vnímání

Jak již bylo řečeno, tak každý z dnešní různorodé společnosti může mít na věc zcela odlišný názor, což je také správně. Vzhledem k tomu, jak je nám v současné době vzdálená pravěká společnost a my ji nyní můžeme posuzovat pouze z archeologických pramenů, tak je dokonce žádoucí snažit se na danou problematiku nahlížet z co nejvíce úhlů pohledů. Už ze samotného pojmenování dům mrtvých vyplývá, že se tedy jedná o stavbu napodobující dům (obydlí), který měl sloužit mrtvým. Ale je nezbytné mít na paměti, že i tento pojem vymyslela dnešní (živá) společnost, která

nemohla znát skutečný úmysl tehdejší (zaniklé) společnosti a je tedy nutné přistupovat i k tomuto označení s rezervou. Z odborného terminologického hlediska je dům mrtvých pouze kúlová nadzemní stavba napodobující obydlí a ostatní prvky úpravy hrobu s ním sice mohou souviset, ale nejsou již zahrnovány pod tento pojem (Pěnička 2010, 13). Pokud bych se měla subjektivně zamyslet nad významem tohoto slovního spojení, tak mohu říci, že se mi vybaví rozhodně více než jen pouhá kúlová nadzemní konstrukce napodobující obydlí. Ani ve světě živých není dům tvořený pouze nadzemní konstrukcí. To je pouze jeho základ, ale jádrem je právě vnitřní obytný prostor, kde se odehrávají veškeré aktivity. Jistěže stopy po nadzemní kúlové konstrukci nám leccos naznačují, ale domnívám se, že právě u těchto hrobů je důležité zaměřit se také na hrobový interiér, protože pokud se tehdejší společnost snažila napodobit tehdejší obydlí z vnějšku, je možné, že jisté podobnosti se snažili dosáhnout i uvnitř. Právě například stopy po vnitřní dřevěné konstrukci mohou být dokladem snahy o napodobení interiéru domu. Myslím si, že termín dům mrtvých, tak jak ho užívá dnešní moderní archeologie je trochu zavádějící. Já osobně bych jako dům mrtvých chápala celkovou snahu o napodobení tehdejší obytné stavby pro mrtvé, tak aby se mrtvý mohl cítit „jako doma“. Zvláště pokud se, jak se předpokládá, jednalo o typ pohřbívání typický spíše pro nějak společensky významné jedince, tak se domnívám, že byl právě interiér hrobu velmi důležitý.

3.2.1 Možné interpretační souvislosti

Vnitřnímu obytnému prostoru jsou podobné i honosné „knížecí“ hrobky jako je např. hrobka z Eberdingen-Hochdorf (Bádensko-Württembersku),

Hochmichele (Německo), Vix (Francie), Očkov (Slovensko) či Bratčice (Morava) a další. Právě u těchto bohatých hrobek (mohyl) byl kladen důraz primárně na interiér hrobu a vlastní hrobovou výbavu. Mrtví byli většinou pohřbeni s bohatou hrobovou výbavou, s pohřebními vozy nebo přímo na nich, hrobky byly často obloženy dřevem a tudíž se mohly podobat tehdejšímu obydlím zevnitř. Tyto hrobky mohly třeba napodobovat jistou reprezentativní část (místnost) interiéru domu přizpůsobenou pohřebním aktivitám. Jako příklad by se dala uvést třeba honosná a velmi bohatě vybavená mohyla z Eberdingen-Hochdorf, kde byl mrtvý uložen v hrobce zbudované z masivních dubových klád se dřevěným stropem na importovaném pojízdném lehátku společně s rozmanitou hrobovou výbavou, do které patřil i velký bronzový kotel s medovinou, sada picích rohů, čtyřkolový vůz a další (Podborský 2006, 332).

V. Podborský ve své knize *Náboženství pravěkých Evropanů* uvádí jako dům mrtvých také nález několika aurignacienských lidských koster z jeskyně Mladeč u Litovle (Podborský 2006, 127). Toto zařazení je také zcela odlišné od standardního odborného chápání pojmu dům mrtvých. V této souvislosti by se dalo obecně uvažovat o hrobech v jeskyních. Zajímavý je také mladopaleolitický nález z jeskynního komplexu Grimaldi (Itálie), kde se uvažuje o tzv. uložišti mrtvých, možná jakýsi jeskynní „hřbitov“. Mrtví zde byli uloženi v různých polohách a po určitých skupinách dvojice/trojice (Podborský 2006, 127). Pochopitelně je sporné, zda v období mladého paleolitu již lidé měli nějaké duchovní představy korespondující s posmrtným životem, případně zda se jednalo pouze o úctu k mrtvým a snahu nějak pokorně naložit s jejich ostatky. Právě v mladém paleolitu se již nepochybně začíná s pohřebními praktikami (méně početné a v řadě případů

diskutabilní doklady pocházejí již ze středního paleolitu), které jistě také souvisely s duchovním rozvojem pravěkých lidí. Je tedy možné, že i jeskyně mohly být brány jako tzv. domy pro mrtvé. Jeskyně jistě byly součástí tehdejšího duchovního světa, což dokládá i rozmanité jeskynní umění. Mohly sloužit jako „svatyně“, kde se prováděly rozličné rituály. Některé jeskyně mohly fungovat jako „hromadný dům pro mrtvé“, který sloužil k uložení tělesných pozůstatků mrtvých a zároveň jako startovní bod k posmrtnému životu. V rámci jeskynního komplexu Grimaldi je zajímavé ukládání mrtvých po určitých skupinkách (dvojice/trojice), což by mohlo naznačovat určité vazby mezi mrtvými a tedy snahu o společné vykročení do nového posmrtného světa.

3.2.2 Možnosti vnímání pravěké společnosti

Jak již bylo nastíněno výše, tak samotný pojem dům mrtvých je poměrně zavádějící podobně jako řada jiných pojmů. Z primárního významu pojmu vyplývá, že se jedná o dům pro mrtvé. Vzhledem k tomu, že se ale jedná o problematiku spojenou s pohřbíváním, tak bychom se měli zamyslet nad vnímáním duchovní sféry tehdejších lidí. Ačkoli nám hrobová konstrukce domu mrtvých nejvíce připomíná dům, tak zůstává nevyřešená otázka, zda domy mrtvých primárně kopírovaly exteriér domů „živých“ nebo zda se jim měly jen v jistých ohledech podobat. Je pochopitelné, že obytné stavby (domy živých) sloužily ke zcela odlišným účelům než domy mrtvých.

V tomto ohledu je zřejmé, že konstrukce domů mrtvých není záležitostí pouze jedné kultury či jednoho časového úseku, nýbrž že se jedná o trend, který se v různé intenzitě objevoval po delší dobu napříč různými kulturami.

Jednotlivé kultury nebyly separovány, ale naopak se vzájemně ovlivňovaly. Na přelomu eneolitu a doby bronzové je to obzvláště patrné. Na protoúnětickou kulturu měla velký vliv oblast Karpatské kotliny, ale i kultura se šňůrovou keramikou i zvoncovitých pohárů. K velkému vzájemnému působení docházelo i v rámci únětické kultury a epišňůrového kulturního okruhu. Právě tyto vzájemné vlivy se odrážely v rámci hmotné kultury, zvyků a tradic a dalších oblastí běžného života. (Stuchlík 2000, 192). Z toho vyplývá, že asi i některé části duchovní sféry byly společné pro větší kulturní okruh. Je jistě i možné, že se rozšířila znalost využívání těchto konstrukcí, ale účel byl napříč kulturním rozšířením různý.

Pravděpodobně dnes již nezjistíme celou hloubku významu těchto hrobových konstrukcí, ale myslím si, že je přínosné se snažit o nejrůznějších interpretacích uvažovat. Je zjevné, že konstrukce domů mrtvých napodobovaly obytné stavby. Není vyloučeno, že se tyto konstrukce vyvinuly právě z obytných staveb. Jak je známo ze vzdálenějších zahraničních lokalit, tak docházelo k pohřbívání ostatků zemřelých nebo jejich částí i přímo uvnitř domů. Tato problematika bude ještě podrobněji popsána níže. Samozřejmě mohlo existovat nepřeberné množství důvodů k využívání těchto konstrukcí. Lidé se mohli domnívat, že po úmrtí člověka zůstane tělesná schránka a duše se oddělí a žije dále „posmrtným životem“. A nejspíš i hrobové konstrukce, přidané milodary a obecně způsob nakládání s tělesnými ostatky zemřelých mohli být důležité pro oddělení duše a úspěšný start do „posmrtného života“. S tím jistě také souvisely rozmanité pohřební rituály. Nebo se mohlo jednat o víru spojenou s reinkarnací. Vzhledem k tomu, že v domech mrtvých byli pohřbíváni pravděpodobně nějak výjimeční jedinci, tak je možné že víra v reinkarnaci mohla být

spojena právě s nimi. Společnost patrně nechtěla přijít o významné jedince a mohla věřit, že se jejich duše vrátí zpět k nim a speciální hrobové konstrukce společně s jistými rituály mohly být jedním ze způsobů, jak pomoci duši k návratu. Pochopitelně se také mohlo jednat jen o důkaz vděku a poděkování dané komunity zemřelému. Je tady ovšem i možnost, že hrobové konstrukce domů mrtvých třeba neměly sloužit výlučně jen pohřbenému, ale mohlo se jednat o centrální místo ke konání pohřebních rituálů. Pokud v komunitě zemřel někdo významný, mohl být uložen do konstrukce domu mrtvých a na jeho povrchu pak následně mohly být konány pohřební rituály spojené i s následnými zemřelými, případně místo mohlo dále fungovat jako pietní k pravidelnému uctívání pohřbeného či mrtvých obecně.

Jak bylo nastíněno výše, existuje tedy značné množství nejrozmanitějších interpretačních verzí. Je také možné, že jednotlivé kultury vnímaly tyto hrobové konstrukce různě. Mohly mít společnou jejich znalost a užívání, ale důvody k jejich využití byly třeba odlišné. Každopádně označení těchto konstrukcí jako domy mrtvých je hodně zavádějící vzhledem k okolnostem popsaným výše. Zemřelí mají evidentně zcela odlišné potřeby od živých lidí. Ať už je duchovní sféra napříč rozličnými kulturami užívající tyto konstrukce jakákoli, tak se jistě obvykle rozlišoval svět mrtvých a živých. Představy o fungování světa mrtvých byly patrně odlišné mezi jednotlivými kulturami, což ovšem nevylučuje využívání stejných či podobných prostředků k doprovázení mrtvých do tohoto světa.

4 Domy mrtvých v souvislosti s neolitickými dlouhými domy

Jak již bylo v úvodu zmíněno, tak fenomén domů mrtvých je spojován již s obdobím neolitu. Je ovšem možné spojovat tento pojem i s neolitickými dlouhými domy? Stále je mnoho nejasností okolo interpretace neolitických dlouhých domů. V této části bych se ráda věnovala možné souvislosti domů mrtvých s neolitickými dlouhými domy.

4.1 Pohřby na sídlištích a uvnitř domů

S obrovskou změnou, kterou přináší neolit, se mění i myšlení lidí. Vzhledem k zakládání stálých osad a usedlejšímu způsobu života mají lidé potřebu odvolávat se na své předky a upínat se ke genealogii. A právě z této potřeby mohlo vyplynout pohřbívání na sídlištích či přímo uvnitř domů, které postupně vyústilo ve zcela specifický druh pohřbívání. Lidé tak dávali najevo své vlastnické právo na užívání půdy s odvoláním na jejich předky i v případě častějšího stěhování. Na Předním východě (lokalita Jericho v Palestině) se dokonce vyjímaly lebky předků a hlínou a sádrou byly domodelovávány obličejové rysy. Velice zajímavá je situace v oblasti Çatal Hüyükü v Anatólii, kde byly pro změnu zemřelí ukládány přímo v interiérech domů. Podobně uchovávají celá mumifikovaná těla svých předků např. i obyvatelé Papuy Nové Guineji (Turek 2010, 7). Tedy dům sloužil jak živým, tak mrtvým. Svět živých a mrtvých se nejspíš částečně prolínal a spojující bod byl právě dům. U nás sice nemáme tyto doklady archeologicky přímo doložené, ale v rámci neolitu je jednoznačný význam neolitických dlouhých

domů stále sporný, proto není vyloučeno, že podobné smýšlení v tomto období bylo i u nás a později se mohlo vyvinout v klasické konstrukce domů mrtvých.

4.2. Dům jako polyfunkční stavba

Již z vnitřního uspořádání domu vyplívá možný rituální význam. Jižní (vstupní) část domu plnila pravděpodobně hospodářskou funkci. Centrální (největší) část byla hlavním obytným prostorem, přičemž tato část bývá občas rozdělena ještě na další podčásti. V nejdlehlější severní části domu se pravděpodobně nacházela spací či kultovní zóna, která nebyla již dále členěna a kam byl také nejsložitější přístup. (Podborský 2009 – 2010, 21 – 22). Členění centrální části by mohlo naznačovat i možné genderové oddělení. Přičemž vzdálenějším příkladem pro toto tvrzení může být lokalita Çatal Hüyük (Anatolie), kde byly domy genderově odděleny a vrcholem genderových odlišností pak bylo pohřbívání mužů a žen pod podlahami v odlišných částech domů (Turek 2010, 8). Pozoruhodná je také odlehlá severní část, která by taktéž mohla naznačovat rituální využití. Otázkou je, zda v této části nemohly probíhat i rituály spojené s kultem předků či pohřbívání vybraných jedinců nebo jejich částí. Mohlo se jednat i o více účelné využití této části domu. Některé kmeny v Africe dodnes pohřbívají své mrtvé ve spacích zónách domu, které tedy mají také polyfunkční charakter. Etnografickému srovnání se budu v práci věnovat níže.

V případě neolitických domů se uvažuje o teorii, že v jednom časovém úseku se na sídlišti mohlo nacházet několik polyfunkčních staveb a v rámci sídliště mohly existovat obydlené domy, ale i již opuštěné domy, které

mohly sloužit jako sakrální stavby či mytické obydlí zemřelých předků. Tedy že, domy v průběhu fungování mohly měnit svoji funkci (Burgert a kol. 2014, 49 – 51). Domy tedy mohly sloužit jak živým tak i mrtvým. Část ostatků zemřelých mohla být pohřbívána přímo uvnitř domu, vzhledem k nálezům jednotlivých kostí či jejich zlomků v sídlištních jámách. Sídlíštní jámy obsahují materiál, který do nich byl umístěn v průběhu zánikové transformace sídliště. Za uvážení by jistě stála i možnost, že součástí dlouhého domu byla jakási svatyně předků, kam se ukládaly jejich ostatky.

V rámci neolitu se uvažuje, že velká část populace byla pohřbívána archeologicky těžko zachytitelným způsobem, přičemž jeden z takových způsobů by mohlo být i pohřbívání na povrchu sídliště či v interiéru domu. Právě s pohřebním či rituálním významem domu mohly souviset tzv. stavební jámy podél dlouhých stěn některých domů. Obytný dům se mohl postupně přeměňovat v dům mrtvých (hrobka) a vzhledem k přítomnosti jam/příkopů jen u některých domů, nemusely být k pohřbívání využívány všechny domy. Tato interpretační varianta by mohla souviset s kladením většího důrazu na genealogii a uctívání předků. A postupným vývojem se pohřbívání uvnitř domů mohlo posunout do eneolitické tradice mohylového pohřbívání. Některé pozdější eneolitické dlouhé mohyly v západní Evropě a Británii byly také lemovány podobnými mělkými příkopy. Možná, že i v neolitu se vršil násep na trosky opuštěných domů s pohřby předků (Turek 2010, 8 – 10). Pozoruhodná je interpretace postupného vývoje funkce dlouhého neolitického domu, zvláště pak v přeměně z domu živých na dům mrtvých. Myslím si, že v souvislosti se zakládáním trvalejších osad a usedlejšímu způsobu života, je pravděpodobné, že se lidé více zaměřovali na své předky. Jistě existovaly rodinné rituály spojené s uctíváním předků v

rámci vymezeného prostoru domu. Těžko říct, zda byly opravdu alespoň části ostatků zemřelých ukládány přímo v domě, ovšem vzhledem k analogiím z Předního východu se domnívám, že to není vyloučeno. Otázkou je, zda byly takto ukládány ostatky všech členů rodiny nebo jen vybraní jedinci (například nějak výjimeční). Tehdejší rodiny měly jistě zcela odlišný vztah ke svým zemřelým a kult předků mohl být hybatelem celé rodiny. Kupříkladu mohl existovat určitý počet mrtvých pro uložení v domě, a poté se celý dům přenechal jen mrtvým, a jak již bylo zmíněno, následně mohl být i navršen naspem. Velmi zajímavá je také podobnost některých neolitických dlouhých domů s eneolitickými dlouhými mohylami.

5 Etnografické porovnání

V této části bych se ráda věnovala etnografickému srovnání pravěkých domů mrtvých s časově nám méně vzdálenými pohřby v chýších na sídlištích v Africe. Ráda bych zde nastínila možnosti dalších úvah. I přesto, že pochopitelně není možné jednoznačné srovnání nynějších afrických kmenů se situací v pravěku, tak si myslím, že není na škodu, zamyslet se nad problematikou z jiného pohledu. A právě u afrických kmenů je pozorovatelná poměrně velká variabilita pohřbů na sídlištích, v obytných domech či přímo v „domech mrtvých“. Ačkoli je pravěká situace velmi vzdálená, tak jisté podobnosti s etnografickými kmeny jsou zcela zřejmé. Pochopitelně se mohl lišit jejich význam, ale i přesto si myslím, že je důležité o problematice přemýšlet z širšího hlediska.

Přičemž zde můžeme rozlišit pohřby přímo v obytné chýši, na sídlištích nebo ve speciální hrobové konstrukci podobné pravěkým domům mrtvých.

Pozornost bude věnována hlavně pohřbům a jejich interpretaci v obytných domech a ve speciálních domech mrtvých.

5.1 Pohřby v souvislosti s obytnými stavbami

Pohřby v obytných prostorách se vyskytují hlavně v západní Africe, Kamerunu, Kongu, severnější části východní Afriky a částečně v jižní Africe. Přičemž se v rámci všech těchto oblastí jedná o podobný typ pohřbívání spojený s obytnou stavbou s regionálními a kulturními odchylkami. Častým místem pro uložení zemřelého je (podobně jako se uvažovalo v rámci neolitických dlouhých domů) právě spací zóna, zemřelí jsou pohřbíváni v místě, kde původně spali. Kmen Baga ze západní Afriky má dokonce ustálené místo pro pohřbívání mrtvých přímo před postelí. Často užívané místo určené k pohřbívání se u některých kmenů nachází také pod ohništěm. Někde se jedná o kombinaci těchto dvou míst a místo pro pohřeb se nachází mezi ohništěm a spacím místem. Jinde se pohřbívá pod prahem, na verandě či v odlehlejších částech domu. U mnoha kmenů se v rámci domů pohřbívá, tak aby hroby nepřekážely žijícím obyvatelům. Častým zvykem afrických kmenů je také pohřbívání v přilehlých hospodářských prostorách obydlí. A typické je označování hrobů v rámci obytných prostor kamenem (Holý 1956, 236 – 237). Ačkoli v rámci našeho pravěku nemáme podobné pohřební praktiky archeologicky jednoznačně doložené, myslím si, že zvláště v rámci neolitu a neoliotických dlouhých domů by podobné pohřební tradice existovat mohly. Jak již bylo zmiňováno výše, tak podobně jako je tomu u dnešních afrických kmenů, tak hlavní myšlenka pohřbívání uvnitř domů společná, ale v rámci jednotlivých kultur

se mohly lišit určité pohřební detaily, jako je umístování zemřelých v rámci domu, jejich polohy, rituály apod.

Podobně jako je tomu u některých afrických kmenů, tak se možná i v rámci neolitu mohlo lišit pohřbívání různých členů komunity. Jako příklad můžeme uvést africký kmen Sandawe, který ostatky svých mrtvých pohřbívá v ohradě pro dobytek či před domem, ale pouze mrtví kojenci jsou pohřbíváni v kozím chlévě. Jinde jsou děti pohřbíváni v rohu matčiny části domu. Kmen Kawirondo zase pohřbívá odděleně muže a ženy. Je-li v domě již pohřbená žena, tak následný zemřelý muž je pohřben v kozí stáji a naopak (Holý 1956, 237). Právě rozličné pohřbívání žen a mužů v rámci domů známe i z pravěkého období z výše zmínované lokality Çatal Hüyük. Obecně jsou i pro pravěké období poměrně časté rozdílné pohřby žen, mužů, ale i dětí. Velmi zvláštním jevem je pohřbívání dětí v neolitu, zvláště dětské pohřby na sídlištích v blízkosti domů. Důvodem mohla být např. blízkost matky, ale třeba i odlišný sociální statut dítěte, které ještě nebylo plnohodnotným členem společnosti (Turek 2010, 7 – 8).

Pokud bychom se měli zaměřit na sociální statut etnografických pohřbů v domech v Africe, tak zde můžeme rozlišit dvě kategorie hrobů. Přibližně polovina afrických kmenů pohřbívá tímto způsobem všechny příslušníky kmene. Druhá polovina tímto způsobem pohřbívá pouze určité členy společnosti. Velice zajímavé je, že i v rámci kmenů, které takto pohřbívají všechny své příslušníky, nemají na tento typ pohřbu nárok ti, co zahynuli nepřírozenou smrtí. Důvodem je obava ze zlých sil. Někde se v domech nepohřbívají ani ti, co zemřeli nakažlivou chorobou, náhlou smrtí nebo byli zabiti. Dále se v obytných prostorách nepohřbívají ani zločinci a dlužníci. Například u kmene Kavirondo se takto nepohřbívají ani sebevrazi a pokud se

sebevrah zabije v domě, tak se daná stavba spálí. Obecně je sporné pohřbívání dětí, kdy u některých kmenů jsou jednoznačně pohřbeni mimo obytnou stavbu a jinde zase naopak. Výběr jedinců pohřbívaných v domech je opravdu hodně variabilní v rámci afrických kmenů. Někde se takto pohřbívají jen děti a náčelníci, jinde zase pouze děti a staří lidé. Častá je také pohlavní diferenciaci, určité kmene pohřbívají uvnitř domů pouze muže nebo jen ženaté muže a vdané ženy. Můžeme se také setkat s pohřbíváním pouze otců rodiny či otce a hlavní ženy či jen bohatých členů kmene. Ostatní členové kmene jsou často pohřbíváni u domu či v odlehlých částech mimo osadu. Téměř polovina všech kmenů užívajících tento typ pohřbu, tímto způsobem pohřbívá jen společensky významné jedince (většinou) náčelníky (Holý 1956, 237 – 239). I přestože africké kmene využívají stejný pohřební ritus, tak přístupy k jeho chápání jsou evidentně odlišné. Jedná se tedy pouze o shodný způsob pohřbívání, ale výběr jedinců, kteří jsou takto pohřbíváni je různý. Ačkoli se jedná o geograficky i časově vzdálené lokality, tak si myslím, že jisté podobnosti je možné shledávat i u pravěkých domů mrtvých, kde se také uvažuje hlavně o pohřbívání významných jedinců. A jak již bylo nastíněno výše, myslím si, že různorodý kulturní přístup také není vyloučen.

5.2 Pohřby ve speciálních domech mrtvých

Velmi zajímavé jsou speciální pohřební chýše (domy), které využívají některé africké kmene k pohřbům náčelníků. Právě tento typ pohřbívání se asi nejvíce podobá pravěkým domům mrtvých. Například u kmene Kpelle v Libérii se někdy nad hrobem náčelníka buduje velká chýše podobná

klasickým obytným stavbám. U mnohých kmenů v Kongu se náčelník pohřbívá přímo uvnitř domu a ostatní členové jsou sice pohřbeni mimo dům, ale nad jejich hroby jsou zbudovány menší stavby napodobující obytné chýše. Pozoruhodný je také přístup některých kmenů, které pohřbívají v obytném domě náčelníka pouze dočasně a po určité době jsou jeho ostatky pohřbeny v klasickém hrobu, nad kterým se následně zbuduje plnohodnotný, obdobný dům (Holý 1956, 239 – 240). Pohřební zvyklosti spojené s tímto druhem pohřbívání v rámci afrických kmenů jsou velmi různorodé, ovšem většinou se jednalo o pohřbívání významných jedinců (náčelníků), tak jako tomu pravděpodobně bylo i v případě pravěkých pohřbů v domech mrtvých. Regionální a kulturní rozdíly ve využívání tohoto druhu pohřbívání mohly být i v rámci pravěku. Hrobová konstrukce domu tedy nejspíš plnila i symbolický význam kmenové sounáležitosti.

5.3 Význam a interpretace pohřbů

Důvodů vedoucích k pohřbívání uvnitř domů či ve speciálních hrobových konstrukcích domů mrtvých napříč africkými kmeny je opět více. Spojující je silný kult mrtvých, na který se klade velký důraz. Mrtví nejsou zcela vylučováni ze společnosti a stále v ní hrají určitou roli. Představy jednotlivých kmenů jsou velmi rozmanité. Některé kmeny věří ve schopnost mrtvých slyšet rozhovory živých a doufají v porozumění, jinde se domnívají, že mrtvý pomáhá svým žijícím příbuzným, pokud je pohřben v domě. Spojující aspekt většiny udávaných důvodů je tedy kontakt zemřelého se světem živých. A samotný dům má zemřelému také poskytovat ochranu a útočiště. U mnoha afrických kmenů je důvodem k pohřbívání přímo uvnitř

domů (případně symbolických domech mrtvých) víra v reinkarnaci (Holý 1956, 240 – 241).

Alternativou k pohřbům uvnitř obytných domů a domů mrtvých je pohřbívání na sídlištích. Někde dochází ke kombinaci pohřbívání na sídlištích a přímo uvnitř domů. Ve všech popsaných případech dochází k proplétání světa živých a mrtvých. Pohřební rituály jsou u mnoha kmenů dlouhodobou záležitostí, často dochází k sekundárním pohřebním zvyklostem. Jak bylo již zmiňováno výše, tak některé kmeny například pohřbívají náčelníka nejprve přímo v obytném domě a po určité době dojde k přesunu do speciální hrobové konstrukce domu mrtvých (Holý 1956, 242 – 249).

Ačkoli přes velký časový odstup nelze jednoznačně srovnávat africké pohřby uvnitř domů či ve speciálních hrobových konstrukcích domů mrtvých s pravěkou situací, tak dle mého názoru není na škodu zamyslet se nad určitými nápadnými podobnostmi. Jak již bylo nastíněno výše, tak pohřby v interiérech domů jsou známy například z oblasti Çatal Hüyük u Anatolii a jisté úvahy v rámci neolitu se vedou i o našem území. Za zmínku jistě stojí i značná podobnost v interpretaci mezi klasickými domy mrtvých a pohřby v obytných interiérech domů. Podobně jako v pravěku se uvažuje, že se v domech mrtvých pohřbívali pouze společensky významní jedinci (náčelníci, bojovníci apod.), tak značná část afrických kmenů tento přístup potvrzuje. V klasických domech mrtvých je pohřbívání ve většině případů spojené výlučně s náčelníky.

Kult mrtvých je u afrických kmenů velice silný a podobně tomu nejspíš bylo i v pravěku, zvláště pak ve spojitosti s netradiční hrobovou konstrukcí domů mrtvých. Podobně jako se liší detailní představy a důvody afrických

kmenů k tomuto způsobu pohřbívání, tak se mohlo lišit i kulturní a regionální pojetí jednotlivých pravěkých společenství. Jak bylo zmíněno výše, tak hrobová konstrukce připomínající dům není u afrických kmenů náhodná. Dům je důležitým prvkem ve světě živých, ale i mrtvých. Poskytuje ochranu a útočiště a zároveň spojuje svět živých se světem mrtvých, které se do určité míry vzájemně proplétají. Jistou roli zde mohla hrát i již zmiňovaná víra v reinkarnaci. Důvodů k využívání pohřbů v domech mrtvých v pravěku mohla být celá řada, ale ukázky afrického pojetí nám mohou sloužit jako určitý nástin úvah, které je možné dále rozvíjet.

6 Dům mrtvých z hlediska archeologického pojetí

V této stěžejní kapitole bych se ráda detailněji věnovala rozebrání a charakteristice termínu dům mrtvých z odborného hlediska užívání v literatuře. Dále zde budou uvedeny některé příklady lokalit, kde byly doloženy hroby s domy mrtvých.

6.1 Odborný popis a využívání termínu

Pojem dům mrtvých je v literatuře uváděn jako kůlová stavba nad hrobem lehčího typu pravděpodobně se sedlovou střechou a stěnami propletenými proutím napodobující klasické obytné stavby (Danielisová a kol. 2013, 71). Národnostní terminologické preference jsou různé. Německy psaná literatura uvádí označení totenhütte – chata mrtvých či totenhaus – dům mrtvých, v anglicky psané literatuře se setkáme s pojmem house of the dead – dům

mrtvých, případně rusky psané texty uvádí pojem Hut-grave – hrob v chatě (Pěnička 2010, 13; Bradley 1998, 3; Bátora 2006, 143). Jedná se o hroby s jamkami po kůlech v blízkosti rohů hrobové jámy. Domy mrtvých patří k nejsložitějším typům úpravy hrobové jámy (Pěnička 2010, 13). Domy mrtvých se vyskytují od neolitu, některá literatura uvádí již mladý paleolit a v menší či větší míře se pak vyskytují v průběhu celého pravěku (Podborský 2006, 127). Nejhojněji se vyskytují na přelomu eneolitu a doby bronzové (Pěnička 2010, 13).

Kromě typických konstrukcí domů mrtvých vytvořených přímo k pohřebním účelům se v literatuře do této kategorie také někdy řadí pohřby v klasických domech, které nejprve sloužily k obytným účelům a následně změnilly svoji funkci pro pohřební účely. I v tomto případě jistě záleželo na sociálním postavení zemřelých. Jak je zmíněno výše v kapitole *Etnografické porovnání*, tak například některé africké kmeny tímto způsobem pohřbívaly náčelníka uvnitř jeho domu (Holý 1956, 239). Samozřejmě, u pravěkých nálezů je někdy obtížné situaci správně vyhodnotit, protože téměř vždy existuje více interpretačních možností. Pohřeb nalezený uvnitř domu nemusel být klasickým formálním pohřbem, ale mohlo se například jednat o základovou obětinu při výstavbě domu. Dalším případem mohlo být ukládání ostatků zemřelých či jejich částí přímo v obytném domě, který je nadále obýván. V tomto případě by se pak nejednalo o klasické domy mrtvých, ale ani živých. Dům by pak tedy fungoval jako jakási polyfunkční stavba sloužící k obývání i pohřbívání a nejspíš i určitým rituálním účelům. Do této kategorie by se patrně daly zařadit nálezy z Předního Východu z lokalit Jericho v Palestině a oblasti Çatal Hüyük v Anadolii, které jsou zmiňované výše v kapitole *Domy mrtvých v souvislosti s neolitickými*

dlouhými domy (Turek 2010, 8 – 10). I některé africké kmeny využívají podobný způsob pohřbívání uvnitř obytných domů, jak je detailněji rozebráno výše v kapitole *Etnografické porovnání s africkými kmeny*. Na našem území nemáme tento druh pohřbívání jednoznačně doložen, ale uvažuje se o možném spojení s pohřby na sídlištích (Turek 2010, 8).

V úvahu bychom, ale také měli vzít i možný postupný vývoj pohřbívání ve spojení s domy. Pohřby určitých jedinců na sídlištích, případně přímo v obytných domech, se mohly postupně vyvinout v tradici eneolitických dlouhých mohyl nebo klasického domu mrtvých. Což by mohl vysvětlovat i hojnější výskyt klasických konstrukcí domů mrtvých až na přelomu eneolitu a doby bronzové. Do té doby se k podobným účelům mohly využívat právě pohřby na sídlištích či v obytných domech (Bradley 1998, 36).

Jak již bylo zmíněno, jedná se o hroby s jamkami po kulech v rozích hrobové jámy. Kulové jamky v souvislosti s hrobem se ovšem nachází i v jiných pozicích (Pěnička 2010, 13). „Můžeme rozlišit několik typů hrobových konstrukcí s kulovými jamkami: *hroby s kulovými stavbami nad hroby (skutečný dům mrtvých)*, *hroby s kulovou konstrukcí uvnitř hrobové jámy*, *hroby s kule v rozích vybočující většinou jednou svojí polovinou mimo hrobovou jámu* a *hroby s kule na rozhraní podélné stěny hrobové jámy*“ (Pěnička 2010, 13). Samozřejmě nelze vždy rozlišit, zda se jednalo o vnitřní či vnější konstrukci (Stuchlík 2000, 292). A právě díky velkému množství kulových konstrukcí nacházejících se v hrobech, dochází i k mírnému názorovému rozchodu odborníků zabývajících se touto problematikou.

Jednoznačná shoda panuje v názoru na skutečný dům mrtvých, kdy se v hrobech nachází kulové jamky v rozích hrobové jámy. Pokud se ovšem jedná o jiné umístění kulových jamek, tak se můžeme setkat s různým

názorovým pohledem. Někteří autoři se přiklánějí k možné souvislosti s domem mrtvého a to zejména v napodobování interiéru domu. Jiní se spíše domnívají, že se jedná o jiné hrobové konstrukce nesouvisející s domy mrtvých, například ve spojitosti s výdřevou hrobu apod.

Já osobně si myslím, že přípustné jsou obě varianty s ohledem na konkrétní situaci. Jak již bylo zmiňováno, tak hrobová konstrukce domu mrtvých napodobuje exteriér domu a tudíž nemůže být vyloučeno, že existovaly konstrukce, které měly symbolizovat jeho interiér. Jednotlivé hrobové konstrukce se pak mohly vyskytovat samostatně, ale i v kombinaci. Jistěže stopy po vnitřní dřevěné konstrukci jsou v určitých obdobích poměrně časté. Kromě toho, že se pravděpodobně jednalo o prvek zlepšující technické vlastnosti hrobu, tak určitou roli mohl mít i symbolický význam, který také částečně mohl souviset s domy mrtvých. Duchovní sféra napříč jednotlivými kulturami byla nejspíš různá, a proto i využívání stejných či podobných konstrukčních prvků v hrobech mohlo mít zcela odlišný význam. Nemůžeme tedy vyloučit, že v některých případech mohla vnitřní dřevěná úprava hrobu symbolizovat interiér domu pro mrtvé. Jak již bylo řečeno výše, tak světy mrtvých a živých se sice nejspíš do určité míry prolínaly, ale potřeby živých a mrtvých se jistě lišily a tudíž nemusel symbolizovaný interiér nutně korespondovat s podobou interiéru skutečného domu živých. V rámci kulturních preferencí mohlo existovat zaměření spíše na exteriér nebo interiér či kombinace obojího. Jistě se také zohledňoval sociální statut zemřelých.

Samotná nadzemní konstrukce domů mrtvých se objevuje v různé intenzitě po opravdu dlouhou dobu v rámci různých lokalit i kultur. Přičemž se nachází v mohylových i plochých hrobech. Jednotlivé konstrukce si jsou

v rámci různých lokalit i kultur dost podobné, což by mohlo naznačovat přetrvávání některých pohřebních praktik bez výraznějších změn po poměrně dlouhou dobu v širokém geografickém i kulturním kontextu. (Bátora 2006, 133). Samozřejmě se nemusela měnit technická stránka pohřebních praktik, ale duchovní smýšlení určitým vývojem procházet mohlo. Nadzemní kůlové stavby nad hroby pravděpodobně do určité míry napodobují tehdejší obytné stavby. Míra podobnosti je ovšem napříč kulturami různá. Otázka podobnosti je, ale jak již bylo řečeno výše, poměrně sporná. Určité pokusy o srovnání vzájemných vztahů mezi pohřebními nadzemními konstrukcemi a obytnými konstrukcemi proběhly v centrálním Německu, kde se například podařilo zjistit, že v kultuře se šňůrovou keramikou odpovídají kolmé kůly, vyskytující v domech mrtvých, kolmým stěnám obytných objektů. Dále se v rámci pokusů o srovnávání zjistilo, že vzájemné vztahy obou zmiňovaných kategorií jsou složitější v kultuře se šňůrovou keramikou než v únětické kultuře (Behm-Blancke 1953/54, 81). Ačkoli si jsou nadzemní hrobové konstrukce napříč geografickému a kulturnímu srovnání poměrně podobné, tak drobné rozdíly můžeme občas shledávat ve velikosti či konkrétních půdorysech. Pro oblast Durynska máme dokonce jednoduché půdorysné dělení těchto staveb na jednomístné stavby a dvoumístné stavby bez a s verandou (Behm-Blancke 1953/54, 77).

Obecně lze říci, že nadzemní hrobové konstrukce domů mrtvých se v rámci celého pravěku pravděpodobně využívaly k pohřbům nějak významných jedinců. Většinou se však jednalo o pohřby plně aktivních mužů, často se stopy po zraněních. Máme, ale i případy pohřbů žen a dětí. Typická pro tyto pohřby je také poměrně chudá výbava. Ani umístění těchto hrobů se většinou nějak zvlášť neliší od ostatních hrobů na pohřebišti. Ve

většině případů na odlišné postavení zemřelého ukazuje pouze nadzemní hrobová konstrukce – dům mrtvých (Pěnička 2010, 18 - 19). V souvislosti s domy mrtvých se také často vyskytují celé nádoby v prostoru nad hrobovou jámou, tedy ve výplni nad kostrou. Tento jev je typický obecně pro hroby se stopami po dřevěné konstrukci. Většina těchto nádob byla uložena v násypu nad hrobem či přímo na stropě dřevěné hrobové komory (Bátora 2006, 155 – 157).

6.2 Rituály spojené s domy mrtvých

V některých případech se při zkoumání podaří nalézt i stopy po konání nejrůznějších obřadů při samotném pohřbu nebo i po něm. Stopy po pohřebních rituálech či kultu mrtvých máme většinou v objektech nacházejících se poblíž hrobu, občas se vyskytne i případ zachování těchto stop přímo ve výplni hrobové jámy. Je tedy jasné, že samotné pohřbívání provázela celá řada rituálů, které se v některých případech mohly i po určitých cyklech opakovat. Například na polské lokalitě Ksiażnice Wielke byly nalezeny přímo v hrobě zbytky popela, mušle, zbytky zvířecích kostí a říční kamínky. Na lokalitě Mierzanowice byly dokonce nalezeny doklady rituálů v různých fázích pohřbu, což dokazuje odlišná hloubka nalezených věcí. Zde máme doklady rituálů po částečném i úplném zasypání hrobu. Na lokalitách Skomorochov, Kuzminsk, Balanov či Domantovo byly nad hroby objeveny zbytky po ohništi. Stopy po konání určitých pohřebních rituálů souvisejících s kultem mrtvých máme i z bohatě vybavených mohyl z lokalit Helmsdorf v Německu nebo Szczepankowice a Leki Male v Polsku. Na lokalitě Petrowice Wielki byla poblíž hrobu jáma se zvířecími kostmi a

ohnišťem, zde se pravděpodobně mohlo jednat o pozůstatky pohřební hostiny. Určitou rituální roli jistě hrálo i pohřbívání celých zvířat v okolí hrobu. Na lokalitě Torgovica v Ukrajině byla objevena kostra ovce na vrstvě popela u okraje násypu mohyly. Na ukrajinské lokalitě Žorniv byl u okraje hrobu staré ženy objeven pohřeb psa. Zvláštní situaci máme i na slovenské lokalitě Ludanice Mýtná Nová ves, kde se poblíž hrobové jámy našla vyhloubená jáma s odlišnou výplní, ve které se našla silexová střelka a několik zvířecích kostí. Právě vzhledem k odlišné výplni bylo jasné, že objekt byl vyhlouben s určitým časovým odstupem. S určitými rituály také jistě souvisí i dodatečné vkládání milodarů do násypů hrobů, příklady těchto zvyků jsou známy třeba z lokalit Brzezinky a Lukawice. S rituály mohly souviset právě i již zmiňované nádoby nad hroby či v zásypu (Bátora 2006, 152 - 155).

Dnes samozřejmě neznáme přesnou podobu tehdejších pohřebních rituálů. Pohřební obřady pravděpodobně byly součástí každého pohřbu. Samozřejmě, že obřady se nejspíš lišily v rámci kultur a pohřebního ritu obecně. Častým doprovodem a nejspíš i součástí pohřebních rituálů byla pohřební hostina, což dokládají četné nálezy zvířecích kostí či ohnišť poblíž hrobových jam. Dodatečné vkládání milodarů může ukazovat na vícečetné rituály. Rituály se mohly po určité době opakovat, případně samotný pohřeb mohl mít více částí. Určité rituály mohly souviset například i s výročím, zvláště u významnějších členů společnosti. Samotná nadzemní konstrukce domu mrtvých mohla mimo jiné také sloužit ke konání nejrůznějších obřadů spojených s kultem mrtvých. Rituály tedy nemusely nutně souviset jen s pohřbem uvnitř konstrukce.

6.3 Příklady lokalit

Tato část práce bude věnována příkladům lokalit, z nichž některé budou detailněji rozebrány. Velké množství hrobů s domy mrtvých se nachází v Německu, příklady známe v souvislosti s výzkumy mohyl únětické kultury a kultury se šňůrovou keramikou z lokality Leubingen, Nienstedt, Poserna. Další zahraniční lokality s domy mrtvých jsou např. Grünhof-Tosperhude, Baven, Sottorf, Drouwen, Gasteren, Vries, Mikowice, Obrot, (Bátora 2006, 122). Na našem území máme nejvíce dokumentovaných nálezů z oblasti Moravy: Bystročice, Brno – Starý Lískovec, Moravská Nová Ves-Hrušky, Bratčice, Troskovice, Suchohrdly, Stříbrnice aj., přičemž ve většině případů se jedná o časové rozmezí přelomu eneolitu a doby bronzové. Ojedinělý nález pochází z laténského pohřebiště Gemeinlebarn – Neubaugasse (Pěnička 2010, 13 - 14). Jako příklad z Čech můžeme uvést mohylu z Brandýsa nad Labem. Nejbližše našemu území jsou pak nálezy ze Slovenska: Ludanice-Mýtná Nová Ves, Branč, Bratislava – Mlýnská Dolina.

Velice zajímavý je nález pocházející z Polska z lokality Dacharzow spadající trzciniecké kultury. Jednalo se o dřevěnou sedlovou konstrukci překrytou bloky lámaných kamenů. Zde byly objeveny dva domy mrtvých vedle sebe, z nichž jeden byl menší a druhý větší. Pozoruhodné zjištění pocházelo z většího domu, kde byly nalezeny ostatky čtyř žen a dvou dětí, přičemž se jednalo o postupné ukládání s delším časovým intervalem (cca od 17. do 10. století př. Kr.). V menším domě se pak nacházely spálené kosti pravděpodobně mužského pohlaví (Bátora 2006, 141). Samozřejmě dnes se můžeme jen domnívat konkrétní význam těchto hrobů. Velmi zvláštní je právě postupné ukládání ve větším domě v tak dlouhém časovém intervalu.

Mohlo se jednat o duchovně významné místo, které po generace sloužilo k ukládání významných členů společnosti, s určitou spojitostí s ženami. Myslím si, že je pravděpodobné, že prostor sloužil ke konání nejrůznějších rituálů hlavně ve spojitosti s ženami vzhledem k převládajícímu uložení žen.

Pozoruhodný byl i objev domu mrtvých z lokality Glasow-Streithof v Německu. Jednalo se o dům mrtvých s vydlážděnou plochou cca 1200 kamenů. Ve středu tohoto domu se nacházel velký kámen. V domě byla také kamenná skříňka se spálenými kostmi a dále prázdný uložený zachovaný hrnec s vysokým válcovitým hrdlem (Bátora 2006, 142). I zde se pravděpodobně jednalo o pohřeb významné osoby. Již samotná vydlážděná plocha naznačuje určitou výjimečnost. Jistý rituální význam zde mohlo mít i samotné hojnější využití kamene. I v tomto případě mě napadá více interpretačních teorií, ačkoli pochopitelně o přesném významu můžeme jen spekulovat. Jak již bylo zmíněno, pravděpodobný je pohřeb významného jedince, který si zasloužil detailní propracování spojené s náročnějším kamenným vydlážděním a užitím kamene obecně. Celá stavba, ale mohla také sloužit jako rituální svatyně k obřadům spojeným s pohřbíváním. Užití kamene mohlo mít dekorativní účel, ale zároveň i kámen mohl plnit určitou rituální (symbolickou) roli. Kámen mohl být symbolem věčnosti a odolnosti a tedy ideální k nejrůznějším pohřebním obřadům.

Na Slovensku na lokalitě Ludanice-Mýtná Nová Ves bylo objeveno pět hrobů s konstrukcí domu mrtvých z časné fáze nitranské kultury. Tyto hroby se nacházely ve středu nejstarší části pohřebiště. Hroby byly ve vzájemné vzdálenosti cca 8 metrů, výjimkou byly dva hroby, které se nacházely vedle sebe. Tyto hroby sousedily, s mírným odstupem od ostatních hrobů, převážně s hroby žen a dětí. Výjimkou byl pouze hrob č. 206, v jehož

blízkosti se nacházely hroby mužů. Ve všech pěti hrobech byli muži ve věku okolo 20 – 30 let s výškou cca 167 – 174 cm s evidentními stopami po zraněních. Pouze jeden hrob č. 513 byl pravděpodobně bez zranění. Hrobová výbava nebyla celkově nějak výjimečná, ovšem v jednom z hrobů byl objeven unikátní nález medvědích pařátů, které mohly sloužit jako určitý ochranný prvek či kultovní předmět. Ve třech hrobech byly také objeveny kančí kly, které sloužily nejspíš jako ozdoba hlavy. Přiložené artefakty naznačují, že se jednalo o osoby spojené s kultovním světem komunity (šamani, léčitelé apod.). Bojový sekeromlat nalezený v jednom z pěti hrobů s domy mrtvých pro změnu ukazuje na možný hrob bojovníka. Všechny hroby s domy mrtvých z této lokality byly v terénu pravděpodobně patrně dlouhou dobu a mladšími hroby byly respektovány (Bátora 2006, 159 – 185).

I tyto hroby tedy potvrzují obecné znalosti o domech mrtvých. Z nálezů je patrné, že se mohlo jednat o osoby související s duchovní sférou dané komunity. Nález kamenného sekeromlatu naznačuje možný hrob zasloužilého bojovníka. Jistě existovaly určitá pravidla pro ukládání zemřelých do hrobů s domy mrtvých, která se pochopitelně v rámci jednotlivých kultur v jistých detailech mohla lišit. V případě popisovaných hrobů z Ludanic-Mýtné Nové Vsi je zřejmým spojujícím faktorem, mužské pohlaví a srovnatelný průměrný věk mezi 20 – 30 lety. Spojujícím faktorem by mohly být i stopy po zraněních, které ovšem jeden z pěti hrobů postrádá. V tomto případě je výjimečný hlavně počet nalezených hrobových konstrukcí domů mrtvých. Vzhledem k tomu, že na většině lokalitách, kde se tyto konstrukce objevují, se ve většině případů vyskytuje jen jeden maximálně dva domy mrtvých. Zde se tedy z nějakého důvodu našlo více

jedinců, kteří si zasluhovali být pohřbení právě v této konstrukci. Velice zvláštní je také fakt, že v okolí těchto hrobů se nacházely převážně hroby žen a dětí. Samozřejmě se mohlo jednat o zcela náhodné umístění, ale vzhledem k pravděpodobné výjimečnosti pohřbívaných osob uvnitř hrobů s domy mrtvých si myslím, že i pohřbívání v jejich bezprostředním okolí mělo svá pravidla. V okolí mohli být pohřbíváni ženy a děti patřící danému muži, případně se mohlo jednat o příbuzenské vztahy. Poněkud zvláštní je pouze jeden hrob, v jehož blízkosti se nacházely spíše pohřby mužů. Mohlo se jednat o vedoucího představitele bojovnické elity, po jehož boku byli pohřbeni řadoví bojovníci. Důvodem převažujících okolních mužských hrobů mohla, ale také například být i odlišná sexuální orientace daného jedince. Samozřejmě se mohlo také jednat o zcela náhodné ukládání zemřelých v okolí.

Na slovenské lokalitě Branč u Litovle byl objeven hrob s domem mrtvých, který byl srovnatelný s hroby z Ludanic-Mýtné Nové Vsi. I zde se hrob nacházel ve středové části hrobů nitranské kultury s mírným odstupem od ostatních hrobů, kde se nacházely převážně pohřby žen a dětí. V tomto případě se také jednalo o ostatky muže ve věku cca 40 – 50 let se stopami po zraněních. I výbava byla srovnatelná s hroby z Mýtné Nové Vsi, opět se zde objevily kančí kly, které mohou ukazovat na výjimečné postavení zemřelého (Bátora 2006, 159 – 185). I tato lokalita potvrzuje většinové poznatky o domech mrtvých, nějak zvlášť se neodlišuje od jiných nálezů tohoto typu. Okolní pohřby žen a dětí opět naznačují jistá pravidla pro okolní pohřbívání a vzhledem k obdobnému jevu z Mýtné Nové Vsi si myslím, že se jednalo o důležitý bod související se zemřelým uloženým v domě mrtvých.

I na našem území se vyskytují hroby s domy mrtvých. Na Moravě máme

několik možných případů, přičemž některé z nich jsou sporné z hlediska skutečné nadzemní stavby nebo vnitřní dřevěné konstrukce. Máme zde již nálezy z eneolitu, do kultury se šňůrovou keramikou spadají lokality Bystročice, Brno – Starý Lískovec; diskutabilní je i nález ze Stříbrnic spadající do kultury zvoncovitých pohárů. Zpočátku doby bronzové pochází dům mrtvých protoúnětické kultury z pohřebiště v Moravské Nové Vsi – Hrušky, z únětické kultury pak máme nálezy z Bratčic, Trostkovic a Suchohrdel. Hroby s kúlovými jamkami byly objeveny také v Boleradicích, Žuráně u Podolí či Vážan nad Litavou, u těchto lokalit je ovšem nedostatečná nálezová dokumentace, která by mohla potvrdit nebo vyvrátit přítomnost konstrukce domu mrtvých. Velice zajímavý nález pravděpodobného domu mrtvých pochází z Brna – Starého Lískovce, kde byl objeven hrob dítěte bez hlavy a horní části trupu. V Bystročicích se pravděpodobně jednalo vnitřní trémovou dřevěnou konstrukci. Velmi zvláštní nález pochází z lokality Stříbrnice, kde byl objeven prázdný hrob se čtyřmi kúlovými jamkami, dokazující možnou nadzemní konstrukci domu mrtvých. Mezi jednoznačně prokázanou konstrukci domu mrtvých z Moravy spadající do protoúnětické kultury patří nález Moravské Nové Vsi – Hrušky. Jednalo se o hrob dvou mužů ve věku cca 20 – 30 let uložených nad sebou, přičemž spodní ostatky zemřelého byly uloženy ve dřevěné rakvi. Z únětické kultury pak pochází nálezy z Bratčic, Trostkovic a Suchohrdel, kde sice byly objeveny kúlové jamky, ovšem jednoznačná souvislost s domem mrtvých zde nebyla jednoznačně prokázána (Pěnička 2010, 14 – 18).

I v rámci Moravy máme tedy rozmanitou škálu možných konstrukcí domů mrtvých. Situace z Brna – Starého Lískovce je skutečně velmi netypická pro tento způsob pohřbívání. Opět se nabízí řada interpretačních

variant. Dle mého názoru se mohlo jednat o součást určitého rituálu, kde dítě figurovalo jako oběť vzhledem k chybějící horní části trupu a hlavy a dům mrtvých zde pak nadále mohl sloužit k obřadům spojených s následnými pohřby. Pozoruhodný je i nález ze Stříbrnic, který by mohl dokazovat, že nadzemní konstrukce domu mrtvých nemusely sloužit výlučně jen k pohřbívání významných členů společnosti, ale mohly fungovat například jako pietní místo určené ke konání pohřebních obřadů či jiných kultovních rituálů. Naopak většinovým poznatkům o domech mrtvých odpovídá nález z lokality Moravské Nové Vsi, kde nejspíš jednalo o pohřby významných členů společnosti, což u spodního hrobu dokládá i přítomnost dřevěné rakve. Těžko říct, zda se jednalo o stejně významné jedince nebo zda se jejich výjimečnost lišila, což se mohlo odrazit i v hrobovém uložení.

Z území Čech stojí za zmínku nález únětické mohyly z Brandýsa nad Labem, kde se také uvažuje o hrobové konstrukci domu mrtvých. V sídlištním areálu zde byla objevena pohřební mohyla vytvořená z původní upravené sídlištní jámy. Byly zde objeveny dva postupně uložené kostrové pohřby nad sebou, vespod byl uložen dospělý muž ve věku 35 – 50 let s možnými stopami po zraněních a v horní části byl pohřeb dítěte ve věku cca 11 – 13 let. Mohyly tvořil kamenný věnec, ale byly zde i kůlové jamky, které by mohly dokládat přítomnost kůlové nadzemní konstrukce domu mrtvých. Sporný je právě současný výskyt kamenného závalu a dřevěné nadzemní konstrukce. Mohlo se, ale také jednat o vnitřní dřevěnou úpravu hrobu. Charakteristická je také poměrně chudá výbava, která by také mohla naznačovat přítomnost domu mrtvých. Mohyla byla pravděpodobně alespoň částečně respektována i v pozdějším období knovízské kultury. Poblíž jejího severovýchodního okraje byla objevena etážovitá nádoba knovízské kultury

a lebka psa. Mohla tedy nadále fungovat jako určité kultovní místo, které bylo respektováno i v pozdějších obdobích (Danielisová a kol. 2013, 56 – 71). Tento nález je velmi zvláštní a poměrně nestandardní, vzhledem k tomu, že se jedná o sídlištní situaci. Analogickou situace k mohyle uvnitř sídlištního areálu nebo vystavěnou nad sídlištní jámou z jiných lokalit neznáme (Danielisová a kol. 2013, 76). I konstrukce domu mrtvých známe pouze z pohřebního kontextu. Netypické pro tuto konstrukci je i využití původní sídlištního kontextu. Je zde tedy poměrně hodně sporných bodů v otázce skutečného výskytu hrobové konstrukce domu mrtvých. Ovšem jak již bylo zmíněno, tak i výskyt klasické mohyly na sídlišti je poměrně netypický. Ale je možné, že právě neobvyklost a výjimečnost celé situace byla záměrná. Mohlo se jednat o určitou předcházející nestandardní situaci, která následně byla řešena poměrně nestandardním způsobem. Mohla zde také hrát roli určitá snaha o odlišnost či změnu. Vzhledem k tomu, že místo bylo pravděpodobně alespoň částečně respektováno a využíváno i později, tak předpokládám, že se jednalo o významný kultovní prostor sloužící ke konání určitých rituálů, což by mohl potvrzovat i pozdější nález etážovité nádoby knovízské kultury a lebky psa. Zde by tedy možná nadzemní konstrukce domu mrtvých mohla souviset s rituální sférou obecně.

7 Diskuze a závěrečné shrnutí

Problematika užívání odborného termínu dům mrtvých v literatuře je, jak bylo v práci nastíněno poměrně složitá, stejně jako možný interpretační význam využití této konstrukce v pravěku. Z terminologického hlediska se můžeme setkat se zahraničním označením totenhütte – chata mrtvých či totenhaus – dům mrtvých v německy psané literatuře, pro anglickou literaturu se setkáme s pojmem house of the dead – dům mrtvých. Odborné užívání pojmu v literatuře se tedy používá pro hrobové kůlové nadzemní konstrukce napodobující tehdejší obydlí z vnějšku. Termín dům mrtvých se v odborné literatuře také používá v souvislosti s obytnými domy, které následně pravděpodobně změnilo svoji funkci na pohřební.

Poměrně sporná bývá někdy kvalifikace ostatních možných souvisejících prvků nacházejících se v souvislosti s hrobem. Nejednota panuje hlavně při posuzování vnitřních dřevěných konstrukcí. Někdy samozřejmě nelze jednoznačně určit, zda se jednalo o vnitřní či vnější konstrukci. Sporné je, ale hlavně zařazení vnitřních dřevěných konstrukcí, tedy hlavně jejich případná souvislost s vnějšími nadzemními konstrukcemi. Vnitřní dřevěné konstrukce mohly sloužit pouze jako technický prvek úpravy hrobu, případně mohly také částečně napodobovat interiér domu. Já osobně si myslím, že možné jsou obě varianty a záleží na konkrétním posuzovaném případě.

Kůlové nadzemní konstrukce odborně označované jako domy mrtvých se objevují cca od neolitu a jejich výskyt je pak ve větší či menší míře patrný až do počátku středověku, případně v některých oblastech přetrval tento fenomén dodnes (Pěnička 2010, 19 – 20). Nejčastěji se jedná o pohřby mužů

25 a 50 lety s patrnými stopami po zraněních. Ve většině z nich převažovala chudá výbava. Poloha v rámci pohřebiště se většinou nějak výrazně nelišila od ostatních hrobů. Usuzuje se na pohřby významných jedinců – bojovníků, náčelníků či šamanů (Danielisová a kol. 2013, 71). Dům mrtvých se tedy, jak již název napovídá, v odborné literatuře nejčastěji užívá pro nadzemní stavbu spojenou s pohřbem pravděpodobně nějak významné osobnosti. Otázkou ovšem je, zda nadzemní stavba skutečně vždy souvisela s pohřbem či nikoli. Dle mého názoru mohl samotný dům mrtvých fungovat také jako určité kultovní místo, kde docházelo ke konání nejrůznějších rituálů. Konání následných rituálů máme i u některých lokalit evidováno, ačkoli samozřejmě nelze jednoznačně určit jejich přímá souvislost s pohřbem.

Zajímavé je také etnografické srovnání, hlavně z interpretačního hlediska. V práci je nastíněna úvaha a možné souvislosti s využíváním podobných pohřebních technologií u afrických kmenů. I některé africké kmeny využívají hrobové konstrukce napodobující obytné objekty. Samozřejmě nelze plně srovnávat situaci soudobých společností s pravěkými kulturami, proto je kapitola brána spíše jako ukázka či nástin možného směru dalších úvah o celkové problematice.

Odborné stanovisko a přístup k hrobovým konstrukcím domů mrtvých je, ale pouze jeden směr úvah. Ovšem neměli bychom zapomínat, že skutečný význam a účel těchto staveb z hlediska pravěké společnosti mohl být úplně jiný. Tehdejší duchovní sféra se mohla zcela lišit od dnešních odborných teorií. Samotné označení dům mrtvých je dle mého názoru mírně zavádějící, vzhledem že nemůžeme jednoznačně říci, že se skutečně jednalo o domy pro mrtvé, jak vyplývá z názvu. Pro zjištění skutečného

interpretačního významu by bylo nutné proniknout do detailů duchovního světa tehdejších kultur. Jako určitá forma domů mrtvých by se pak, jak je v práci zmíněno v kapitole *Domy mrtvých: vědecký termín vs. subjektivní vnímání*, mohly brát i bohaté mohyly často související s pohřby na vozech, kde se největší důraz kladl na jejich interiér. Dnes již těžko posoudíme, byla-li mezi těmito hroby určitá interpretační spojitost či nikoli. Obecně si myslím, že by bylo přínosné i v rámci odborného pojetí dát větší prostor úvahám a diskuzím. Měli bychom se snažit hledat i jiné než zcela zřejmé souvislosti a odlišnosti.

8 Resumé (Summary)

This bachelor thesis is focused on the analysis of the phenomenon in archeology, known as *house of the dead*. House of the dead are special construction and grave treatment. In the bachelor thesis The term is considered from a broad perspective. The main focus of the thesis is the use of the term in the literature. The work is much focused on working with the term.

These are graves with an overhead wooden structure with round hole. The overhead wooden construction was supposed to imitate houses. These tomb structures probably are from the Neolithic period. For this graves is typical poor burial equipment. These graves usually have not a special position at the burial ground. In this grave are usually men aged 25 – 50 years. The position at the burial ground is not extraordinary. With houses of the dead are often connect rituals (Danielisová a kol. 2013, 71).

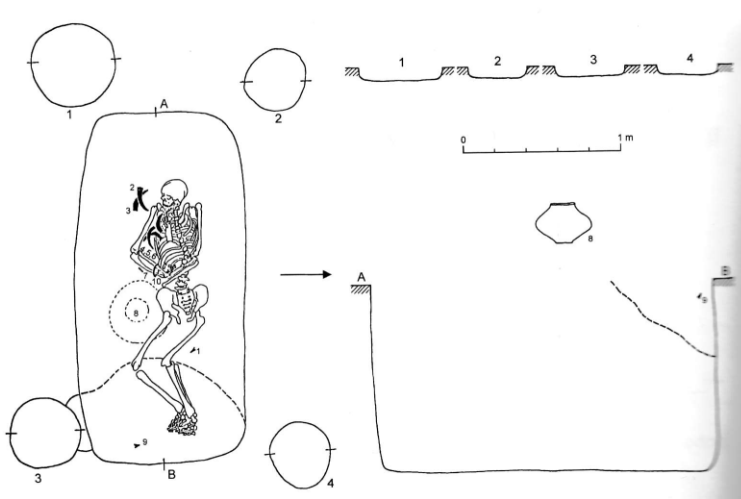
In this bachelor thesis is also mentioned ethnographic concept. Some

African tribes also bury in "houses of the dead" and they have a similar method of burial.

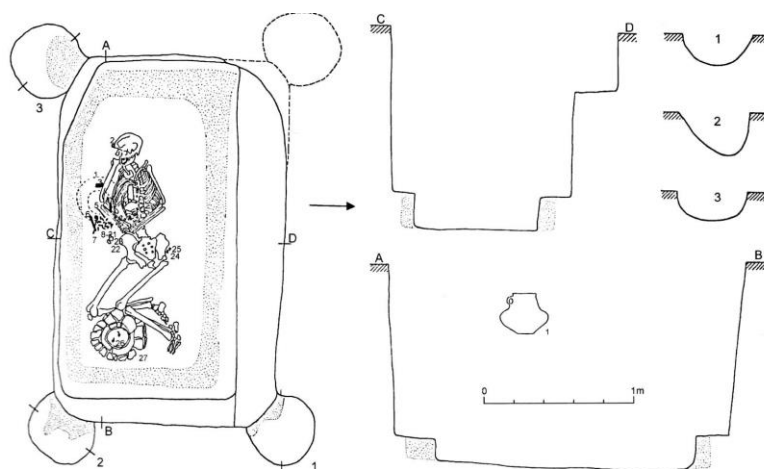
I think that defining meaning is complicated. And I should think more about this problem.

9 Obrazová příloha

Obr. 1: Ludanice – Mýtná Nová Ves, hrob s domem mrtvého č. 305 (Bátora 2006, 124)

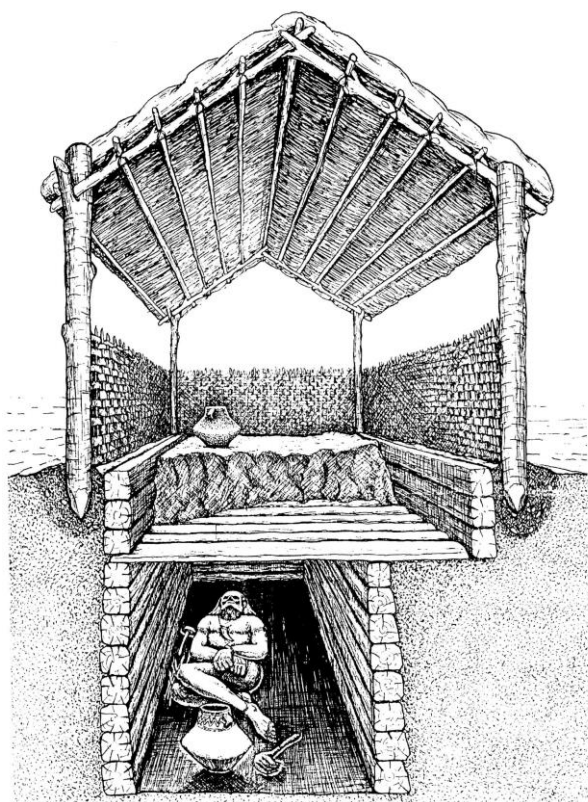

Obr. 2: Ludanice – Mýtná Nová Ves, hrob č. 262 s domem mrtvého (Bátora 2006, 125)

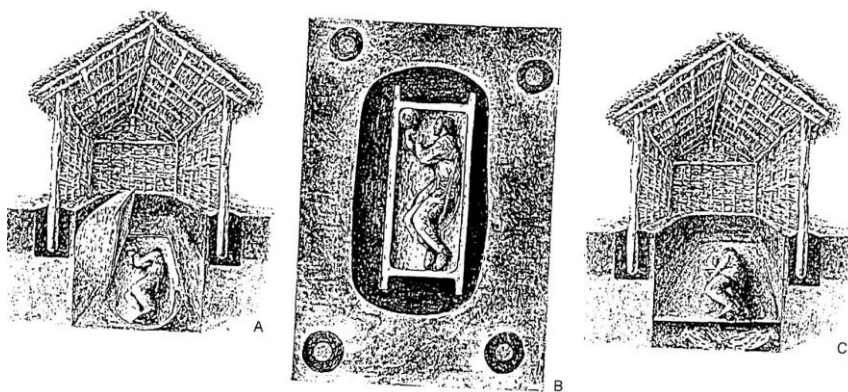
Obr. 3: Ludanice – Mýtná Nová Ves, Rekonstrukce hrobu s domem mrtvého

(Bátora 2006, 128)

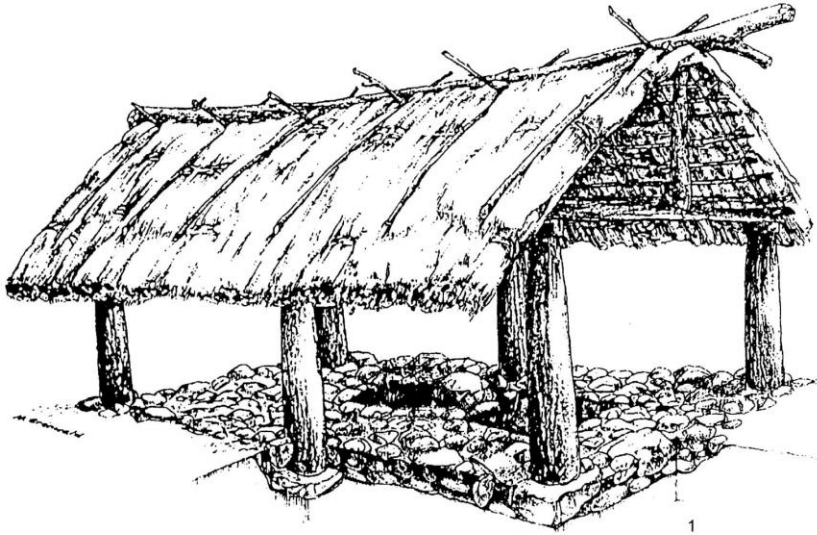

Obr. 4: Moravská Nová Ves Hrušky, rekonstrukce hrobu s domem mrtvých

(Bátora 2006, 129)

Obr. 5: Glasow, rekonstrukce domu mrtvých (Bátora 2006, 138)

10 Seznam použité literatury a pramenů

Bátora, J. 2006: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava: Petrus Publishers.

Behm-Blancke, G. 1953/54: Die schnurkeramische Totenhütte Thüringens, ihre Beziehungen zum Grabbau verwandter Kulturen und zum neolithischen Wohnbau. *Alt-Thüringen* 1, 63-83

Bradley, R. 1998: The significance of monuments - On the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe. London and New York.

Burgert, P. a kol. 2014: Neolitický dům, cesta k poznání sociální identity. In: M. Popelka – R. Šmidtová (ed.), Neolitizace aneb Setkání generací, Praha, 29-57.

Danielisová, A. et al. 2013: Mohyla únětické kultury z Brandýsa nad Labem jako doklad ojedinělých pohřebních praktik starší doby bronzové. Archeologické rozhledy 65, 5688.

Holý, L. 1956: Pohřby na sídlištích v Africe. Archeologické rozhledy 8, 236-249.

Pěnička, R. 2010: Domy mrtvých (pohřební nadzemní stavby na přelomu eneolitu a doby bronzové na Moravě). Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Živá archeologie - (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum 3, 13-20.

Podborský, V. 2009 – 2010: Fenomén neolitického domu. In: Z. Měřínský a kol. (ed.), Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, Řada archeologická M, Brno, 17-45.

Podborský, V. 2006: Náboženství pravěkých Evropanů. Filozofická fakulta Masarykovy university.

Stuchlík, S. 2000: Únětická kultura a epišňurový kulturní okruh na Moravě. In: 150 lat Muzeum Archeologicznego w Krakowie, Kraków, 281-296.

Turek, J. 2010: Domy mrtvých ve světě prvních zemědělců. Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Živá archeologie - (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum 3, 7-12.